

GEÇİŞ DÖNEMİNİN KUTADGU BİLİG'DEKİ YANSIMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Nesrin FEYZİOĞLU*

ÖZET

Türklerin kültür hayatında önemli bir dönemeç olan XI. yüzyıl, İslamiyet'in kabulünün yanında yeni bilim, sanat ve felsefe hareketlerinin de geliştiği bir yüzyıldır. Özellikle İran medeniyetinin ağırlığının hissedildiği bu dönemde Türkler, Ortadoğu'nun, insan, eğitim, ev, kadın telakkileri, harem düzeni, eğlence biçimleri, cariye ve köle kullanımı, şiir ve gündelik hayata dair birçok davranış biçimlerine yaklaşımları ile tanışmış ve zaman zaman benimsemişlerdir.

Her anlamda hızlı ve köklü değişimlerin yaşandığı, sosyo-kültürel geçişlerin gerçekleştiği bu dönem, bütün bunların yansıdığı ilk Türkçe eserlerin de verildiği bir dönemdir.

Bu makalede, söz konusu eserlerden birisi olan ve yazar, düşünür Yûsuf Hâs Hâcib'in, kültürel dokuyu bütün bileşenleri ile temel alarak döneme hâkim olan ve birbirleri ile az çok uyumlu olan unsurları bir senteze vardırma endişe ve çabaları ile kaleme aldığı, başka bir ifade ile geçmişi referansla geleceği kuracağı tip model, ilke, hedef, yöntem ve bunlara dair tekliflerini sunduğu, tümüyle kültürel ve biyolojik devamlılığını hedeflediği devleti oluşturacak, "devlet bilgisine", Kutadgu Bilig nazarı ile bakılmaya çalışılmış, geçişin yol açtığı ikili seyrin, akıl ve bilgi ile dengelenerek dönüştürüldüğü ilkeler, gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: XI. Yüzyıl, Yûsuf Hâs Hâcib, Kutadgu Bilig, Karahanlı Devleti

* Yard. Doç. Dr. Nesrin FEYZİOĞLU, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

ABSTRACT

XIth century, a landmark in Turkish cultural life, was a period in which several developments in science, art and philosophy took place, besides the adaption of Islam by Turks.

Influenced from the ancient persian civilisation, Turks got and sometimes adapted an understanding of new ways of life of the middle east relating to their views of human, education, home and woman, harem, entertainment, use of female slaves, poetry and many aspect of daily life.

This period is a period in which rapid and radical changes took place, socio-cultural transitions, began to appear and the first masterpieces of Turkish language were produced.

In this article, one of these masterpieces. Kutadgu Bilig by Yûsuf Hâs Hâcib, one of the outstanding writers of the period, who wrote this work with the aim of synthesizing all the components of the cultural texture dominating the period, has been examined in other words, "the state concept" in Kutadgu Bilig was studied in a way in which Yusuf Has Hacib tried to create a future reflecting the past, proposed a type, model, principles, goals, methods and suggestions about these and imagined a state which had a cultural and biological maintenance.

This study illustrates his principles which he set by balancing the two-way progression caused by the transition with mind and knowledge.

Key Words: *11th century Yûsuf Hâs Hâcib, Kutadgu Bilig, Karahanlı State*

Türklerin kültür hayatında önemli bir dönemeç olan XI. Yüzyıl İslamiyetin kabulünün yanında bilim, sanat ve felsefe hareketlerinin de geliştiği bir yüzyıldır. Özellikle İran medeniyetinin ağırlığının hissedildiği bu dönemde Türkler, Ortadoğu'nun insan, eğitim, ev, kadınla ilgili kabulleri, harem düzeni, eğlence biçimleri, cariyeye ve köle kullanımı, şiir anlayışları ve gündelik hayata dair birçok davranış biçimlerine yaklaşımları ile tanışmış ve zaman zaman benimsemişlerdir.

Dönemin usta kalemi, Yûsuf Has Hacib'in yetiştiği, yaşıadığı ve toplumsal manzarasını bizzat kendi kaleminden: “Ey âlim, bugünkü zamana dikkat et, işler tamamen değiştı. Bilgili hakir oldu, bir tarafa sinip kalıyor. Akıllı dilsiz oldu, ağzını açmıyor. Memlekette fena adamlar çoğaldı; halim insanlar ayak altında kaldı, başlarını kaldıramıyorlar. Şarap ile yüzlerini yıkayan ve ibadeti bırakanlar şimdi yiğit sayılıyor ve istediklerini yapıyorlar. Fesat ve fık yapanlar mert sayıldı; şarap içmeyen kimseler hasis sayıldı.. Namazına ve orucuna devam eden insanlar münâfik sayıldı, ey memleketin başında bulunan insan. Helâl büsbütün ortadan kalktı, harâm çoğaldı; harâm yiyenin gönlü kara kirle kaplandı. Helâlin ancak adı kaldı, onu gören yok; harâm kapışıldı, hâlâ ona doyan yok... Gerçekten dürüst ve takvâ sahibi kim kaldı; fakat güneşi parlayan bir kıyamet günü vardır... Dünyanın tabiatı tamamen değiştı, insanların gönlü ile dilleri birbirine uymuyor. Halktan vefâ gitti, cefâ çoğaldı; itimad edilecek bir kimse ararsan, bulamazsın... Akraba arasında yakınlık ve kardeşlik uzaklaştı; artık candan arkadaşlık kalmadı. candan arkadaşlık kalmadı. Küçüklerde terbiye, büyüklerde bilgi yok; kaba insanlar çoğaldı, nâzik insanlar ortadan kalktı. İnsanlar para uğrunda birbirlerine yakınlaştılar; doğruluk ve hakikat yolunda iş gören nerede. Emânetin adı var, onu yerine getiren nerede. Mârûfu emreden kim, münkeri nehyeden kim... Bilgili sözünü doğru dürüst söyleyemez oldu; kadınlardan hayâ gitti... İnsanların hepsi para kulu oldu; para kimde ise ona boyun eğdiler. Cemâatler çok camiler az idi; şimdi câmiler çoğaldı, cemâatler azaldı... Müslümanlar karıştı, birbirlerinin etlerini yiyorlar; kâfirler ise tam bir huzur içinde yaşıyorlar... Gönüller katılaştı, diller yumuşadı, doğruluğun kendisi gitti, ancak kokusu kaldı. Oğul babaya babalık eder, oğul bey ve baba ise kul oldu. Hayat zorlaştı cndişe çoğaldı; hırs ve tamâh gittikçe arttı, huzûr azaldı. Fakir, dul ve yetimlere şefkat gösteren yok; dünyayı başka bir kalıba koydular da hayrete düşen kimse yok...Dünyanın sonu geldi; nizam bozuldu; iyiler kötülere bakarak değiştiler. Akıllı anlar, bilgili bilir; yıl, ay, gün geçtikçe dünya günden güne bozuldu.” (Hacib, 1988: 462,465) şeklindeki ifadelerle sunduğu bu dönemi hemen her alanda hızlı ve köklü değişimlerin yaşandığı ciddi bir geçiş dönemi olarak

adlandırmak yanlış olmaz herhalde. Bu dönemde yeninin geçişleri gerçekleşmiş, sosyo- kültürel doku öz ve biçim bakımlarından sarsılmış, toplumsal dinamikler (töre, gelenekler, değerler, noımlar...), yeninin belirsizliği ile karşı karşıya gelmiştir. Yer yer toplumsal çözümlerin görüldüğü bu dönemde insan da payına düşeni almıştır.

“Şu andaki insanın mayası bozulmuştur. İnsanlık ideali bu ideale hizmet eden vefâ, dostluk, iyilik, sadâkat, kanaât, adâlet, örf, sevinci ve kederi birlikte paylaşma duygusu, yardımlaşma ve dayanışma, kul hakkına riayet, haram ve helâlin birbirinden ayrılması, geleneğe saygı ve dürüstlük gibi toplumu ayakta tutan ölçü ve erdemler yok olmuştur. İnsan öyle bir duruma gelmiştir ki zararlı bir hayvandan farksızdır. İnsan görüntüsünde olmasına rağmen, gerçekte akrep gibi sokar, sinek gibi kan emer ve köpek gibi havlar.” (Hâcib, 1998:472-473) Geçişin insanını bu şekilde tasvir eden, “homojen bir kültür ve amprik bir uygarlık dünyasından, çok yönlü muğlak, kaygan bir uygarlık öbeğine geçiş dönemini yaşayan yazar, düşünür olarak eserde zaman zaman ümitsizliğe de düşmektedir. Ancak her şeye rağmen onun güvendiği bir insan ve inandığı seçkin bir toplumsal tabaka mevcuttur.” (Akyüz, 2002: 36) Bu atmosfer, geçmişe referansla çağın psikolojik sosyal unsurları ile uyum sağlayabilecek yeni ilkeler, stratejiler, hedef ve yöntemler belirlemeyi, yeni insan, toplum ve özellikle devlet modeli oluşturmayı gerekli kılmaktadır.

Türklüğün felsefesi geliştirilmiş bir medeniyete ihtiyacı vardır. Geçişin bu zorunlu sorumluluğu öncelikle devrin yazar ve düşünürlerine aittir. İçinde yetişip şekillendikleri kültürü esas alarak, İslamî unsurların da katıldığı yeni bir medeniyete götürecek, yeni bir kültürü inşa etmek zorundadırlar. Türklüğün milli özelliklerine uygun özgün çareler gereklidir. Çünkü bu özelliklerini yitiren toplumlara tarih sahnesinde uzun soluklu bir yerin verilmediği bilinmektedir. İşte Kutadgu Bilig bu endişelerin somut bir çabası olarak vücut bulur.

Birçok alanda düşünce, zevk ve alışkanlıkların ikileşerek çatışma ve kaynaşmaların birbirini kovaladığı ve bu kovalamacanın ifadesini bulduğu ilk

Türkçe eserlerin verilmeye başlandığı bu dönemin en mühim eserlerinden birisi şüphesiz Kutadgu Bilig'dir. Yûsuf Has Hacib, bu eserde yüzyılın yeni çehresini oluşturan bilim, ahlâk ve sanata uygun yeni anlayışları da kaynaştırarak, İslamiyetle yeni tanışan Türklere bu inanç sisteminin değerler ve kurallar dizgesini benimsetmek amacını taşımıştır. Eser boyunca töre ile yeni anlayış arasındaki ilişkiyi, seçkin kültür ve gündelik hayatın ilkelerini birlikte kullanmak suretiyle belirlemeye, düzenlemeye çalışır.

Bu özellikleri ile tarihî ve sosyo-kültürel bir geçişi yansıtan Kutadgu Bilig, hemen bütün tarihçilerin ittifakıyla Türk tarihinde en önemli dönüm noktası olarak nitelendirilen İslamiyet'in kabulünün, gerek şekil ve gerekse içerik bakımından ilk söyleyicilerinden biridir.

Yûsuf Has Hacib, biçim olarak dönemin en gözde formlarından olan nasihat-nâme'yi seçerek ahlâkî ve siyasî bir nasihatnâme düzenlemiştir. Öğüdü kullanarak

çoşkulu geçiş sürecinin kahramanlarını ideal tiplerini (ideal tip kavramı, yazarın felsefeye âşına oluşu ve onun ideal tiplerinin dokusundaki yüksek bilgi, erdem doğrultusunda kullanılmıştır ve bu tip, biraz üst insandır) oluşturmaya ve onlardan hareketle de yeni toplum düzenini ve devlet anlayışını belirlemeye çalışır. "Öğüt vermek, yaşayarak öğrenmek" gibi öğretici motiflerin eserin merkezinde bulunması... çocuğun ya da yetişkin bir insanın ikna olmasını sağlamak için, somut örneklerden hareket etmek anlamını taşır. Böylece de öğrenmede çok değerli bir dayanak noktası olan "somuttan soyuta" ilkesi uygulamaya konmuş oluyor." (Akyüz, 2000:180)

İfade araçlarından öğüdün seçilmesi, aynı zamanda toplumun çocuk tavrılı toplumlardan anababalar tavrılı topluma geçişini imlemektedir. Toplum tavrına, geçiş eserde hiyerarşik olarak izlenebilmektedir. Eski kültür ve öteki şeklindeki geçişin tüm yansımaları, ikili bir seyirle eserin hem özünde hem de biçiminde ; içerikte, inanç, inancı algılayış, insan, yönetici, ahlâka dair kabuller, kadın, eğitim,

bilgi, gelenekler, günlük hayata dair bazı uygulamalar ve alışkanlıklar..., üzerinde olduğu gibi, şekilde de, dil, vezin, nazım şekli, nazım birimi, ifade biçimi, kelimeler terkipler ve şiir geleneğinde izlenebilmektedir.

Allegorik olan eserde dört temel fikir, dört sembolik kişi ile karşılanmakta, karakteristik diyaloglarla işlenmektedir. Sembol, soğutulmuş simge demektir. Sonluluk aracılığı ile sonsuzu çağrıştırma gayesini taşır. İçinde hem gerçeği gösterme hem de onu aşma anlamları birlikte bulunur. Sembol ayrıca ideanın en yetkin, en anlamlı tasviri olarak da tanımlanmaktadır.

Yûsuf Has Hacib'in eserini kurarken sembolleri kullanması, esere hakim olan bilginin, önerilen insan tipinin, hedeflenen devletin, aşkın, üst ve ideal ölçülere sahip oluşundan kaynaklandığını düşündürmektedir. Her şeyden önce yazarın, teklif ettiği insan biraz erdemlerle donanmış üst insanı ve devlet de üstün nitelikli ve yarı ütöpik bir devleti hatırlatır.

Kutadgu Bilig, âdeta Türk kimliğinin tanımlayıcılarını sembolize eden dört kişinin özellikleri, uyumları, çatışmaları, performansları ve taşıdıkları kültürel yüklerden doğmuş beşinci kişi gibidir. Bu da kutsanan omuzlanan yüksek, uzun soluklu, saadetli devlettir.

İnsanı, her iki dünyada saadete götürecektir bilgi, devlet bilgisidir. Bu sebeple eserdeki ana doku, bilgi ve akıl üzerine kurgulanmıştır. Akıl ve bilgi devletin uzun ömrüdür. Saadet, akıl ve bilgi ile kimliklendirilmiş, dengelenmiş, kontrol altına alınmıştır. Yûsuf Has Hacib, eserde Aytoldı'ya Öğdilmiş'i katarak bu dengeyi kurmaya çalışır.(Hacib, 1988:94-102/102-106)

İki dünyada saadete götürecektir, sonsuza dek bâki kalacak bir devletin bütün bileşenleri, hazırlayıcıları eser boyunca iki bilginin (doğuştan verilen ve sonradan kazanılan bilgi) açtığı yoldan yan yana yürürler. Yûsuf Has Hacib için önemli olan bilgi, akıl ve zekâdır ve bunlar doğuştandır. Akıl çalışma ile elde edilemez. Tanrı onu insanın hamuruna katar. İnsan akıldan başka bütün faziletleri öğrenir ve böylece

bilgisi gelişir. “(Hacib, 1988: 129-142) Aklı ve asâleti bilgi tamamlar. Bilgi olmadan ikisi de anlamlı değildir. İkincisi sonradan eğitim ve tecrübe ile kazanılan, kanâat, anlayış, itidal, iyilik, doğruluk, yardımseverlik, muvazene... gibi bilgilerdir.

Eserde sıçırayan bilgi, töre bilgisidir. Töreği temsil eden devlet bilgisidir. Devlet bilgisi; yeni inanç sistemi ve gereklerini öğretme, topluma kazandırma bilgisi, dinin pratik yönünü oluşturan ahlâkî bilgiler, ibadeti doğru yapma bilgisi, günlük hayatın devamı için gerekli olan adâb-ı muaşeret, sofrâ adâbı, (s.331-338) rüya yorumu, (s.316, 429-435) sanat, zanâat (s.322-323)... gibi bilgilerle birleştirilerek eser sathına yayılmıştır.

Yûsuf Has Hacib aslında her türlü bilgiyi, kutsadığı devlet bilgisinin hazırlayıcıları olarak kabul etmektedir. Bu sebeple her türlü bilgi, öncelikle pratiğe uygun, anlaşılır ve kesinlikle toplumun yararına kullanılabilir olma özelliğine sahip olmalıdır. Toplum yararına kullanılan bilgi, saklanmayan bilgidir. Bilginin saklanmaması ise empatik toplumlara mahsus bir özelliktir. (Dökmen, 2003:262-263) Bilgi öncelikle ve mutlaka halkın yararına kullanılmalıdır. Bu, yazarın bilgi için çağdaşlarından daha evvel belirlediği bir ilkedir.

İbadetin de bilgi ile yapılması gerektiğine dikkatleri çeken Yûsuf Has Hacib, bu- nunla dinin toplumsal fayda yönünü gözetmiştir. Bunun için Odgırmuş’ı şekillendirip, görevlendirerek, bu stratejisini Odgırmuş ve Öğdilmiş arasında geçen diyaloglarla duyurur.

Odgırmuş:

“- Dünyada uzun müddet kalmayacak olduktan sonra insanın bu kadar zahmete katlanıp, bu malı toplaması neye yarar. İnsan bu dünya peşinde koşarsa taat ve ibadet işini bir tarafa bırakır. Bugün senin bana geldiğinden beri bak işte bütün ibadet olduğu gibi geri kaldı. Yalnızca bir tek insan ile görüşüp konuşmak beni bu derece zarara sokarsa artık bana güvenme ve beni zorlama. Ben kalkıp kasaba ve şehre inersem, bütün işim gücüm insanlar ile olacaktır... Senin dediğin

gibi, hükümdarın hizmetine girdiğimi ve eş- dost ile halkın tavır ve hareketini tam öğrendiğimi düşünelim sonunda ölecek olduktan sonra bunun faydası ne? Bütün bunlardan elinde kalacak iki bez parçasıdır.” (Hacib, 1988: 339 – 340)

Öğdilmiş:

“- Hiçbir işte ölçüyü kaçırma; ölçüyü aşan iş çığırından çıkar. Her şeyin bir itidali, usûlü ve adabı vardır; her şey itidal ile selamete kavuşur.” (Hacib, 1988: 359) ifadelerini kullanarak, iyi insanın halka yararı olan insan olduğunu vurgular. Bu diyaloglar sonunda kardeşi Odgırmuş’ı tembellikten kurtararak, dinamik toplum hayatına sokar.

Yûsuf Has Hacib, diyalogları, “Henüz ibadet etmedin ise bilgi öğren ve ondan sonra Tanrı ibadetine başla. Tanrı ibadetine bilgi ile yaklaş. Bilgi cehennem kapısını mühürler. Bilgi ile yapılan ibadetin sevabı çoktur. Bilgisiz kimse ibadet etse de sevap kazanamaz. Bilgisizin ibadet ile meşgul olmasından bilginin uyumasının sevabı daha fazladır.” (Hacib, 1988: 26-28) şeklindeki ifadelerle hükme bağlayarak, dinin ibadet yönünün toplumca karşılanması gereken biçimini belirlemiş, bilgi ile destekleyerek sağlam bir zemine oturtmaya çalışmıştır.

Dinin ahlâk yönünü de Odgırmuş’ın davranış ve sözlerine verdiği cevaplarla düzenlemeye çalışan yazar, münzevi olmaktan uzak, hayatın içinde olacak bir inanç anlayışını hedeflediğini göstermektedir. Bu öğreti için Öğdilmiş, özellikle Odgırmuş’ın karşısına çıkarılmıştır. Bu, aynı zamanda aklın inanca eşlik etmesi anlamına gelmektedir. Çünkü ibadetler kesintisiz bir ahlâk eğitiminin durak yerleridir.

Bu diyaloglarda yukarıda ifade edildiği gibi ahlâk ve dinin toplum yararına algılanması, kabul edilmesi ve kullanılması ilkelerinin hazırlandığı görülür. İki ayaklı olan bu ilkelerle aynı zamanda kör bir kabul ve teslimiyet sonrası gelen iman ve bilginin, aslında iç içe olan bu kavramların birbirinin zıddı biçimindeki bir algılanışı ve bunların pratiğe yansıtılması ile gelebilecek ahlâkî bir bilinç kaybı da

önlenmeye çalışılmıştır. Böylelikle ahlâkın topluluklar için düzen ilkesi de aktif hâle getirilmiş ve işletilmiş olacaktır. Bu çaba ile bireysel kaygının yanında, toplumsal kaygının da taşınması, düşünülmesi gerektiği öğretilmeye çalışılmıştır.

Yûsuf Has Hacib'in ahlâkı karşılayışında özellikle iyilik ve kötülük kavramları dikkatleri çekmektedir. Eserde ahlâk, Maniheizm'in, felsefî ve İslâmî bakışın etkileri ve belirleyişleri ile şöyle bir seyir göstermektedir:

1- "İyi olan her şey sağlam ve dayanıklı olup varlığını sürdürür. Kötü olansa yıkılmaya mahkumdur. İyilik tohumu ekilirse iyilik çıkar...fenalık tohumu ekilirse fenalık çıkar." (Hacib, 1988: 69, b. 805-807, /342, b. 4734-4735)

2- İnsan tamamen iyi yada tamamen kötü değildir. Sadece en yüksek iyiye ulaşmanın araçları olan erdemlerle bezenmiştir bilgisini (Şahin, 1996: 94) hatırlatacak bir seyirle yüksek iyiliğe işaret edilir.

3- Hayır ve şer kavramları ile hacmi genişleyen iyilik ve kötülük kavramları, İslâmî algılayışla birleşmiş olarak sumulur.

İslâm'dan önceki dönemlerde olduğu gibi ahlâk sadece insanın iyiliği ve kötülüğü meselesi değildir. Din, ahlâkın içindedir ve insanın ahlâkî davranışına bağlıdır, düşüncesine de vurgu yapılmaktadır.

Eser çok kişili görünse de temelde iki kişinin-hükümdar (devletten sorumlu kişi) ve baba (âileden sorumlu kişi) üzerine kurulmuştur. Âile (ocak) devleti hazırlar. Babanın evdeki sorumluluğu ile hükümdarın devlet sorumluluğu aslında aynı amaca hizmet etmektedir: Kâim ve dâim devlet. Yûsuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de geçiş gibi kritik bir dönemle ilgili olarak en çok bu endişeyi taşımaktadır.

Hükümdar, Türk devletlerinin ve Türk hakimiyet anlayışının en temel özelliği olan kut, baht, devlet, talih ve küç sahibidir. Türklerin imparatorluk kurmaları ve dünya siyasetine yön vermeleri bu töre ve törenin belirlediği devlet teşkilâtlanması ile mümkün olmuştur.

Töre'yi eserde Küntoğdı sembolünün arkasında görüyoruz. Bu, aynı zamanda eserin merkezini de oluşturmaktadır. Eser içinde bütün geliş-gidişler, emir ve yaptırımlar bu merkezden gerçekleştirilmektedir. Küntoğdı bu görevi ve isminin de çağrışımları ile güneşe benzer. Güneş küçülmez, aydınlığı bütün halka eşit biçimde ulaşır. (Hacib,1988: 70-71) Bu özelliklerinin yanında kağan kut ve 'küç'ün sahibidir. Bunlar ona Tanrı tarafından verilmiştir. Kün sembolü bu anlamı çoğaltmak için kullanılmıştır. Onun Tanrı'nın altında, insanın üstünde olma özelliği, Köktürk kağanlarının da en belirgin ve değişmez vasfıdır. Kağan olma yetkilerinin tanınması Tanrı bağıdır ve bağışa kavuşmadan kimse kağan oturamaz. (Yıldırım, 1998: 109).

Ayrıca Türk toplum felsefesine göre hükümdar âilesi aristokratik ve karizmatik bir yapıya sahiptir. (Akyüz; 2002: 55). Bu özelliklere sahip olan kağan için gerekli olan bilgi de özeldir. Esere adını veren ve eserin yazılış gayesi gibi görülen Kutlu bilgi'dir. Kağan da, bilgi de kutsaldır. Çünkü Türk milletinin adının sanının sürdürülmesi sorumluluğu, kağana verilmiştir. Törenin kağanı, Kutadgu Bilig'de doğuştan akıl ve zeka sahibi olmanın, yanında yönetim, iktisat, din, matematik, askerlik... gibi alanlarda da bilgi sahibidir. Devletin oluşmasında, sürekliliğinde kut almaya hak kazanan kağanın bunu elinde tutarak devleti pâyidar kılmasında, halkı saadete götüreceği yolda gerekli prensipleri ortaya koyan, emir ve yasakları Küntoğdı'nın ağzından ulaştıran töreye, İslamiyet'in önemli katkısı, uygulamalardaki bazı düsturlarla, (Türk yönetim anlayışının önemli bir parçası olan kurultayın yerini müşavereye bırakması gibi...) birlikte Odgurmuş kimliği olmuştur.

Küntoğdı ile halk arasındaki en önemli konuşmacılar taşıyıcılar, ileticiler Aytoldı ve Öğdilmiş'tir. Aytoldı, üç kişisel rolü yerine ve zamanına göre kullanmaktadır. Hükümdarın hizmetindedir, (Hacib,1988: 43-46) (çocuk rolü) gerektiğinde hükümdara öğüt vermektedir, (Hacib, 1988: 80-86) (ana-baba rolü), hem de akla önem vererek bilgi aktarmaktadır. (yetişkin rolü) (Dökmen, 2003:60-

67, 262) Aytoldı bu özellikleri ile yeni devleti oluşturacak toplumsal hedefi de göstermektedir.

gdilmiş, hem hükümdara öğütler vermekte, hem de törenin toplumla ilgili diğer prensiplerini düzenlemektedir. Oğgırmış'ın ise adalet-fert ilişkilerini düzenlediği görülmektedir. Kısacası Aytoldu, gdilmiş ve Oğgırmış devlet bilgisinde, Kntogdı ile halk arasındaki ilişkileri düzenleyen  önemli disiplin ve denge unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yûsuf Has Hacib, bu yapıya uygun bir de insan modeli sunar. Bu insan, Türk kültürünün yanında, yeni inanç sistemi ile felsefenin birlikte belirlediği bir insandır. Tanrı'nın kinatındaki en mükemmel örneğidir. Üstün bilgi ve erdeme sahiptir. Bilmek ve kılmak onun temel özelliklerindedir. Bu da Tanrısaldır. O, Tanrı örneğine göre yaratılmıştır. Tanrı onun hamuruna kendi mayasından katmıştır. Yûsuf Has Hacib'in insanı bu özelliği ile diğer varlıklardan ayırdığı ve ona ciddi bir sorumluluk yüklediği görülür. İnsanı l aldığı için amaçları, yöntemleri, malzemesi, ilkeleri ile bireysel bir eğitimi esas almış ve nasihatlerin içine yedirerek sunmuştur. Babadan hükümdara eğitimin gereğini halka ve aynı zamanda uzağa çok mesajlı biçimde okura iletmektedir. Bireysel eğitimin önemli öznesi çocuktur. Yazar ocuğun eğitimine işaret ederek, aslında ynetieyi gösterir. Akıl ve zek sahibi çocuğun eğitilmesinde ocuk- ana-babalar toplumundan, yetişkin topluma geçiş hedefi ve özellikle de isteği hissedilmektedir. Bunda kritik geçişten kurtulma özlemleri de saklıdır. ocuk-ana-babalar toplumu tavrı, tipik bir geçiş dönemi tavrı olarak değerlendirilmelidir.

Yûsuf Has Hacib'in çocuğun ve özellikle kadının eğitilmesi ile ilgili duruşunda, çağdaşı olan bazı yazar ve düşünürlerin etkileri hissedilmektedir. "Gerektiği zaman oğula, kıza dayak atılabilir. Dayak oğula, kıza bilgi öğretir. Çocuklar kklklerinde ne öğrenirlerse yaşlanıp ölünceye kadar unutmazlar." (Hacib,1988: 116) ifadelerinin sahibi olan yazar, kadına da çağın perspektifi ile bakmaktadır:

“Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzûm kalmadan yalnız bu pişmanlık seni öldürür. Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur. Eğer dünyaya gelirse, onun yeri toprağın altı olması daha hayırlıdır. Kadınları her vakit evde muhafaza et; kadının içi dışı gibi olmaz. Yabancıyı eve sokma, kadını dışarı çıkarma; bu kadını sokakta gören göz onların gönlünü çeler... Kadını evden dışarı bırakma; eğer çıkarsa doğru yoldan şaşar. Kadının aslı ettir; eti iyi muhafaza etmeli; gözetmezsen et kokar; bunun çaresi yoktur...Bu kadınlar binlerce namlı ve şöhretli kahramanı diri diri yere gömmüşlerdir. Onları nasıl zapt ve rapt altına alabilirsin, meğer ki her şeyi koruyan Tanrı onlarla başa çıksın.” (Hacıb, 1988: 326 – 327)

Yazarın, bu şekilde değerlendirdiği kadının eğitimine dair bir kaygı taşımaması da tabii görülmektedir. Oysa Türk destanlarında kadınlar erkekler gibi er meydanında ata biner, dövüşür, eşleriyle birlikte düşmana karşı savaşırlar. Manas Destanı’ndaki Kanıkey Hatun, Dede Korkut Hikayeleri’ndeki Banu Çiçek gibi efsanelerimizde de kadınlar her zaman âilelerinin en büyük desteğidir. Yiğitlik ve cesaretleri ile aile fertlerinin yanında yer alan kadınlara rastlanmaktadır... Eski Türk geleneğinde kadın ve erkek arasında tam bir eşitlik görülür. Er meydanında erkek gibi dövüşebilen kadın, eşinin de kendisi gibi yiğit olmasını hatta yiğitlikte kendisinden üstün olmasını ister. Aile kurulurken bu hususa da dikkat edilir. (Seyidoğlu, 1993: 578-579) Ayrıca Manas’ta âile hayatı, kadın kahramanlar sayesinde zengin ve canlıdır. A. Caferoğlu, “Manas, kahraman tipleri ile kadınlık karakterleri yönünden Cihan Destan Edebiyatı şeceresinde kolayca yer alabilir.” (Oy, 1993: 587) sözleri ile değerlendirdiği destandaki kadın karakterler, sonraki dönemlerde daha belirgin hale gelecektir. Battal Gâzi Destanı’nda iki kadın tipi mevcuttur. Bunlardan bir kısmı İslamiyet’in etkisi altında erkeğin dış hayatından ayrı bir dünyada ve ayrı bir nizam içinde yaşayan İslam kadını, diğeri ise epik - feodal nizamın özelliklerini taşıyan alt kadın tipidir. (Köksal, 1984: 111-112) Bu durumda Kutadgu Bilig’de görülen kadın, İslam kadını da değildir. İslamî anlayışta özgürlüğü, değeri, bir oranda erkeğe eşitliği söz konusu olan, Hz. Muhammed’in tanımıyla çocuklarının eğitimcisi, evinin

yöneticisi sayılan kadın konusunda, Türk töresine ve islâm kurallarına uymayan yeni bir anlayış sözkonusudur.

Kutadgu Bilig’de sunulan ve dışiliğinden duyulan kaygıların sıralandığı kadın, biraz İran, biraz İslâmiyet öncesi Arap ve biraz da Grek’tir. Antik Grek’te kadının bir meta olarak kabul görüldüğü ve değerlendirildiği bilinmektedir.

“İslâmiyet öncesi dönemde harsa dayalı bir eğitim anlayışı ‘seniyye’ egemen iken yeni bir medeniyetin teması sonunda Türk toplumlarında ‘il’ dönemine ve buna bağlı olarak da Türk ailesinin ‘ocak’ evresine” geçilmiştir. (Gökalp, sayı 11: 201, 206 sayı 12: 13, 221-223) Eski Türk hayatında ‘Obuş’ ve ‘Buruk’ tipi âile yapılarında eğitimle ‘oron’ verilirdi. Bununla da topluluğun en küçük bireyine dahi çeşitli haklar, her şeyden önce kişilik hakkı tanınmış olmaktadır. Çünkü eski Türk âilesi devlet ve millet mefkûresinin özü ve çekirdeği idi.

İçeriği ve şekli itibarı ile ikili seyrin eseri olan Kutadgu Bilig’in şekil özelliklerine bakıldığında da yeni anlayışlar göze çarpmaktadır. Türk Edebiyatı için oldukça yeni olan mesnevi formu ve bu form içinde beyit (6645) ve dörtlük (1739) bir aradadır. Uygur yazısının yanında Arap yazısının da görüldüğü bu dönemde en yakın şekli ile olsa da aruz (faülün faülün faülün faül) da hecenin yanındaki yerini almıştır. Dilde Türkçe’nin hakimiyetine rağmen Arapça, Farsça kelimelere rastlanmaktadır. İki medeniyetin karşılaşmasının en çarpıcı örneği “Tengri – Tealâ, Tengri azze ve celle” (Hacib, 1988: 12) kullanılışında izlenebilmektedir. Seçkinler için edebiyatın, halka hitap eden edebiyattan ayrıldığı bu çağda, Kutadgu Bilig içeriği itibarıyla bu ayrımın seçkinler için edebiyat hanesinde yer alan eserlerden biridir. Kendine has yerini sonradan alacak olan Divan Edebiyatı’nın başlangıcını da bu döneme dayandırmak mümkündür. Eserin yazılış üslûbunda islâmî ilim geleneğinin biçim özelliklerine uyulduğu görülmektedir. Besmele, Hz. Muhammed ve halifelere övgü ile başlayan eserde klasik islam eserlerinin giriş bölümündeki düzen, Tanrı’ya ve diğer iman esaslarına ait akâid beyanının varlığı dikkatleri çeker.

Kutadgu Bilig'deki bu ikili kullanım, bir kaos yaratmak yerine kelimeler dizeler arasında ve oradan hareketle de fikirler ve kavramlar arasındaki bir âhenge dönüştürülmüştür. Tıpkı yeni medeniyet, töre ve eski gelenekler arasında sağlanmaya çalışılan âhenk gibi.

Kutadgu Bilig, Türk varlığının devamını sağlayan devlet geleneğine, yeni stratejik katkılarda bulunmuş ve bu bilgilerin bütün kültüre mal edilmesinde ciddi sorumluluk yüklenmiş bir kültür mirasıdır. İçinde varlığını sonraki dönemlerde açıkça izleyebileceğimiz beyit ve aruzun varlığı, seçkinler için kültürel ve edebî hayatın başlangıcını, yabancı kelimeleri ilk karşılayış ve kabulleniş, bugün dahi ortak hafızanın belirleyişinden kurtulamamış olan kadın profilini, ocak ve konak evrelerine geçişin ilk aşamalarını, iktibas edilen töre ve eski âdetlerin savunulmasının yanında islâmî geleneğin ilk telkinlerinin uyuşma ve çatışmalarını, millî bir dinin evrensel bir dine dönüşmesini ve işleyiş kurallarını, öteki dünya fikrini ve tezahürlerini, töre ahlâkının sınırlarının İslâm ahlâkı ile genişlemiş şeklini, Tanrı örneğine göre yaratılmış yeni insan tipini ve her şeyden önce bunların tümünün oluşturduğu kutlu bilgiyi, barındırdığı için tek başına bir kültür müzesi kıymetine sahiptir. Ayrıca Yûsuf Has Hacib'in, kendi gözlemleri ile verdiği geçişin genel görünüşü ile günümüz insan ve toplum fotoğrafları arasındaki benzerliğin izlenebilmesine ve üzerinde başka açılardan da düşünülmesine bir kapı araladığı için üzerinde durulması gereken bir eserdir.

Kaynakça

- 1-Akyüz, H (2000) **Kutadgu Bilig'deki Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem**, Erzurum.
- 2-Dökmen, Ü. (2003) **İletişim Çatışmaları ve Empati**, 22. Baskı, Sistem Yay. Ankara.
- 3- Gökalp, Z. **Yeni Mecmua**, sa:11,
- 4-Köksal H. (1984): **Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı**, Ankara.
- 5-Oy, A. (1993) **"Türk Destanlarında Âile"**, **Sosyo Kültürel Değişim Sürecinde Türk Âilesi**, T.C. Başbakanlık Âile Arş. Kurumu Yay. Ankara.
- 6-Şahin, F. **Ahlâkın İnsanî ve Dinî Temelleri**, Çizgi Yay.
- 7-Seyidoğlu, B. (1993) **"Türk Mitolojisi ve Efsanelerinde Aile"**, **Sosyo Kültürel Değişim Sürecinde Türk Âilesi**, T.C. Başbakanlık Âile Arş. Kurumu Yay. Ankara.
- 8-Yıldırım D. (1998) **"Köktürklerde Kağanlık Süreci, Kaldırma, Kötürme, Oturma"** **Türk Bitiği, Arş. Ve İnc. Yazıları**, Akçağ Yay. Ankara,
- 9-Yûsuf Has Hacib (1988) **Kutadgu Bilig**, Çev, Reşit Rahmeti Arat, TTK Yay. Ankara, 1988